

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרקים ראשון - שלישי

הלכות קריאת שמע

סוגיה כג: מצות זכירת יציאת מצרים

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה כג: מצות זכירת יציאת מצרים

*

רקע

הגמ' בדף יב: עוסקת בדיני תוספות בתפילה בעשרת ימי תשובה. סוגיה זו אינה קשורה להלכות קריאת שמע אלא להלכות תפילה ולכן נעסוק בה לקמן [סוגיה קיד עמ' 521]. כעת נעסוק בסוגיה של הזכרת יציאת מצרים. הראשונים נחלקו בשאלה אם מצוה זו קשורה למצות קריאת שמע או שהיא מצוה בפני עצמה.

מקורות

- א. גמ' יב: יג. "מתני' מזכירין יציאת מצרים בלילות... מאי דהוה מעיקרא"
- ב. רש"י ד"ה מזכירין יציאת מצרים בלילות פירוש המשנה לרמב"ם ריש משנה ט פסקי רי"ד ד"ה מתני' מזכירין יציאת מצרים בלילות, "...באמת ואמונה"
- ג. רמב"ם הל' קריאת שמע פ"א ה"ג סמ"ק סי' קי
- רא"ה יג: ד"ה אמר רב יצחק בר שמואל
- ד. משנה ברורה סי' ע סק"ב

פירוש המשנה לרמב"ם פ"א ריש מ"ט

יציאת מצרים, רצה לומר פרשת ציצית שבה אמר ה': אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים. והיה הדין נותן שלא לקרות פרשה זו בלילה לפי שאין מצות ציצית נוהגת בלילה, שהרי אמר ה': וראיתם אותו - בשעה ראייה, כמו שבא בקבלה, לולא יציאת מצרים שבה, ולפיכך נקראת בגללה.

פסקי רי"ד ד"ה מתני' מזכירין יציאת מצרים בלילות

מתני' מזכירין יציאת מצרים בלילות, אמר רבי אלעזר בן עזריה הרי אני כבן שבעים שנה ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות עד שדרשה בן זומא, שנאמר למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך, ימי חייך הימים כל ימי חייך הלילות, וחכמים אומרים ימי חייך העולם הזה כל ימי חייך להביא את ימות המשיח. יציאת מצרים - פירש המורה [=רש"י] פרשת ציצית בקרית שמע ואף על פי שאין לילה זמן ציצית דכתיב "וראיתם אותו", אפילו הכי אומרים אותה פרשה מפני יציאת מצרים שבה. ואינו נראה לי דבפרקין דלקמן מוכח בגמ' דיציאת מצרים היא מה שאנו מזכירין באמת ואמונה, אבל פרשת ציצית אין אומרים אותה בלילה אך אם התחיל גומר, וכך פירש גם המורה לקמן [יד: ד"ה והא בעי], דיציאת מצרים היא מה שאנו מזכירין באמת ואמונה.

סמ"ק סימן קי

להזכיר יציאת מצרים דכתיב [דברים טז, ג] למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים, לכך תקנו חכמים פרשת ציצית בקריאת שמע, וגם תקנו חכמים אמת ויציב אמת ואמונה.

רא"ה יג: ד"ה אמר רב יצחק בר שמואל

אמר רב יצחק בר שמואל בר מרתא משמיה דרב אמר שמע ישראל ה' א-להינו ה' אחד ונאנס בשינה יצא. פירוש בקרית שמע של ערבית, ויצא ידי קריאת שמע, ואף על גב דאכתי בעי לאדכורי יציאת מצרים אפשר דיציאת מצרים בלילה דרבנן היא, אף על גב דאסמכוה אקרא, ולא עדיפא ליה משאר קרית שמע, דאמר רב נחמן לעבדיה דלא ליצעריה אלא בפסוקא קמא...

הסבר הסוגיה

מזכירין יציאת מצרים בלילות.

[משנה יב:]

נחלקו התנאים בגדר מצות זכירת יציאת מצרים. מהפסוק "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך" דורשים חכמים שיש חיוב לזכור את יציאת מצרים גם בעולם הזה וגם בימות המשיח, ובן זומא דורש מפסוק זה שיש חיוב לזכור את יציאת מצרים גם בימים וגם בלילות.

ניתן להסתפק בשיטת חכמים הדורשים "ימי חיך" - העולם הזה, אם לדעתם המצוה היא להזכיר את יציאת מצרים פעם אחת ביממה, או שמא החיוב להזכיר זאת הוא ביום דווקא, ואם כן הרי זו מצוה עשה שהזמן גרמה. כמו כן ניתן להסתפק בשיטת בן זומא, אם כיוון שהמצוה להזכיר יציאת מצרים היא גם ביום וגם בלילה, הרי זו מצוה עשה שלא הזמן גרמה, או שמכיוון שיש למצוה זו שני חלקים, ולכל חלק זמן משלו, מצוה זו היא מצוה עשה שהזמן גרמה. האחרונים נחלקו בשאלה זו, השאגת אריה [סי' יב] סובר שמצוה זכירת יציאת מצרים היא מצוה עשה שהזמן גרמה, ונשים פטורות ממנה, והמגן אברהם [סי' ע סק"א] סובר שהיא מצוה עשה שלא הזמן גרמה, ונשים חייבות בה.

במחלוקת חכמים ובן זומא היה נראה לפסוק כחכמים, כיוון שיחיד ורבים הלכה כרבים, אך סתמא דמשנה אומרת: "מזכירין יציאת מצרים בלילות", ואם כך הלכה כבן זומא. הרמב"ם [פ"א ה"ג] פוסק כבן זומא שמצוה מהתורה להזכיר יציאת מצרים ביום ובלילה. הרי"ף והרא"ש השמיטו את המשנה, ומבאר הצ"ח [יג. ד"ה לפמ"ש לעיל] שהם השמיטו את המשנה מכיוון שהם פוסקים כרבנן שאין חיוב להזכיר יציאת מצרים בלילות. הרא"ה [יג: ד"ה אמר רב יצחק בר שמואל] פוסק הלכה כבן זומא אך מעלה אפשרות שהחיוב מדרבנן בלבד, והדרשות מהפסוקים הן אסמכתא בעלמא¹.

¹ נחלקו הראב"ד והרשב"א [ד"ה מתני' אמר רבי אלעזר] אם לדעת חכמים מזכירים יציאת מצרים בלילות מדרבנן. הראב"ד סובר שמזכירים מדרבנן, והרשב"א סובר שאין מזכירים כלל. מוכח משיטת הראב"ד, שלדעת בן זומא החיוב הוא מהתורה. הפרי מגדים [אשל אברהם סי' סז ד"ה מה שכתב] כיוון מדעתו לסברת הרא"ה, וגם הוא מסתפק שמא דרשתו של בן זומא אסמכתא בעלמא היא, וחיוב הזכרת יציאת מצרים בלילות הוא מדרבנן. הוא מדייק מהפרי חדש [סי' סז ד"ה ואם באין] שלדעתו מצוה הזכרת יציאת מצרים בלילות היא רק מדרבנן. לא

נחלקו הראשונים בהסבר משנתנו האומרת שמזכירים יציאת מצרים בלילות. רש"י נד"ה מזכירין יציאת מצרים] והרמב"ם [בפירוש המשנה] מפרשים שמזכירים פרשת יציאת מצרים לפרשת יציאת מצרים בלילה, ואין מקום להזכיר מצוה שאינה נוהגת, מזכירים פרשה זו מפני מצות זכירת יציאת מצרים. הרי"ד [בפסקיו ד"ה מתני' מזכירין יציאת מצרים] מפרש שמזכירים יציאת מצרים בברכת "אמת ואמונה", ואין חיוב להזכיר בלילה פרשת יציאת מצרים [גם הגר"א (בשנת אליהו) והשאת אריה (ס' ט) מפרשים כך].

מסביר הגרי"ד סולוביצ'יק [שעורים לזכר אבא מרי, חלק א קונטרס קריאת שמע, מצות ק"ש וזכירת יציאת מצרים, בעיקר סע' ב] שהראשונים נחלקו בטיב החיוב להזכיר יציאת מצרים. רש"י והרמב"ם מפרשים שחובה להזכיר פרשה בתורה שיש בה יציאת מצרים. הרי"ד מפרש שניתן להזכיר יציאת מצרים בכל דרך, גם בנוסח שאדם מחבר לעצמו, וכמובן גם בנוסח שתקנו חכמים בברכת "אמת ואמונה".

מסביר הגרי"ד סולוביצ'יק שהרמב"ם לשיטתו [פ"א ה"ג], שמצות זכירת יציאת מצרים אינה נמנית כמצוה בפני עצמה, אלא כחלק ממצות קריאת שמע. כיוון שמצות זכירת יציאת מצרים היא חלק ממצות קריאת שמע, חלים עליה דיני קריאת שמע, ומקיימים אותה רק בקריאת פרשה בתורה. הסמ"ק [ס"י ק] חולק על הרמב"ם, ומונה מצות זכירת יציאת מצרים כמצוה בפני עצמה. על כרחך שהוא סובר כפסקי הרי"ד, שניתן להזכיר יציאת מצרים בכל נוסח.

הסבר זה מבאר פסק תמוה של הרמב"ם. הרמב"ם [פ"א ה"א] מגדיר את מצות קריאת שמע: "פעמיים בכל יום קוראין קריית שמע בערב ובבקר... ומה הוא קורא שלש פרשות אלו...". משמע מדברי הרמב"ם שחייבים לקרוא מהתורה שלוש פרשות. לדין זה אין מקור בתורה שהרי "בשכבך ובקומך" נאמר רק בפרשת שמע ובפרשת והיה אם שמוע, ומהיכתי תיתי לחייב מהתורה בפרשת יציאת מצרים? לפי הסברו של הגרי"ד סולוביצ'יק פסק הרמב"ם מתבאר, כיוון שמצות זכירת יציאת מצרים היא חלק ממצות קריאת שמע, מקיימים בקריאת פרשת יציאת מצוה מהתורה.³

הבנתי את דיוקו, בפרי חדש מפורש שהזכרת יציאת מצרים מהתורה, ורק חיוב קריאת פרשת יציאת מצרים.

² עיין פרי חדש [ס"ו ד"ה ואם באו] הרוחה מכוח קושיה זו וקושיות נוספות את האפשרות לחייב מהתורה אמירת שלוש פרשות. לפי הסבר הגרי"ד קושיותיו נופלות, וניתן לפרש את הרמב"ם כפשוטו.

³ על הסברו של הגרי"ד יש תמיהה גדולה, והיא מקורו של דין זה, מהו המקור שממנו למדו חכמים, שדין "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים" הוא חלק ממצות קריאת שמע? כנגד תמיהה זו יש ארבע ראיות שזו שיטת הרמב"ם: א. הרמב"ם אינו מונה את מצות הזכרת יציאת מצרים כמצוה בפני עצמה. ב. הרמב"ם מביא מצוה זו בהלכות קריאת שמע ולא בהלכות חמץ ומצה. ג. לאחר שהרמב"ם מביא את המצוה להזכיר יציאת מצרים, הוא מסיים "וקריאת שלש פרשות אלו על הסדר זה היא הנקראת קריאת שמע". הרמב"ם מגדיר בפירוש את המצוה כחלק ממצות קריאת שמע. ד. הראיה החזקה ביותר: הרמב"ם אינו מגדיר את דיני מצות זכירת יציאת מצרים, אם המצוה היא חלק ממצות קריאת שמע, השמטת הדינים ברורה, כיוון שכל דיני מצות קריאת שמע חלים גם על המצוה להזכיר יציאת מצרים, אך אם המצוה אינה חלק ממצות קריאת שמע, להשמטה זו אין פשר.

חשוב להדגיש שגם לפי הסבר זה יש הבדל בין שתי הפרשות הראשונות לפרשה השלישית. בשתי הפרשות הראשונות יש חיוב לקרוא פרשות אלו דווקא, ואילו בפרשה השלישית אין חיוב לקרוא דווקא פרשת ציצית, אלא פרשה כלשהי שיש בה זכירת יציאת מצרים. לכן הגמ' [יב:] שואלת: "פרשת ציצית מפני מה קבעוה" - מפני מה בחרו חכמים פרשה זו, ולא בחרו בפרשה אחרת שיש בה זכרון יציאת מצרים.

למחלוקת זו משמעות לגבי דיני מצות זכירת יציאת מצרים. לפי שיטת הרמב"ם, שמצות זכירת יציאת מצרים היא חלק ממצות קריאת שמע - גדר המצוה כגדרי מצות קריאת שמע; לפי שיטת הסמ"ק והרי"ד שמצות זכירת יציאת מצרים אינה קשורה למצות קריאת שמע - מובן שגדרי המצוה אינה קשורים לגדרי מצות קריאת שמע. למחלוקת זו שתי נפקא מינות הלכתיות:

- א. זמן המצוה. לפי שיטת הרמב"ם זמן מצות זכירת יציאת מצרים כזמן קריאת שמע. צריך להזכיר יציאת מצרים בבוקר עד שלוש שעות, וניתן בשעת הדחק להזכיר יציאת מצרים של ערב עד הנץ החמה. לשיטת הסמ"ק והרי"ד זמן הזכרת יציאת מצרים של יום, מעלות השחר ועד שקיעת החמה, וזמן הזכרת יציאת מצרים של לילה, מצאת הכוכבים ועד עלות השחר [עיין שאגת אריה (ס"ח-ט) הדין בהרחבה בדין זה, ומגיע למסקנה זו].
- ב. חיוב נשים בזכירת יציאת מצרים. לפי שיטת הרמב"ם, נשים פטורות מזכירת יציאת מצרים כשם שפטורות ממצות קריאת שמע. לפי שיטת הסמ"ק והרי"ד דין נשים תלוי בשאלה שדנו בה לעיל, אם מצוה זו היא מצות עשה שהזמן גרמה.

סיכום

נחלקו הראשונים אם מצות זכירת יציאת מצרים היא מצוה בפני עצמה או חלק ממצות קריאת שמע. למחלוקת זו נפקותות לגבי צורת הזכירה [אם בקריאת פרשה בתורה או בכל נוסח], זמנה [אם כזמני וקימה או כזמני יום ולילה] והחייבים בה [אם רק אנשים או גם נשים⁴].

הלכה

המשנה ברורה [סי' ע סק"ב] מביא את מחלוקת המגן אברהם והשאגת אריה אם נשים חייבות בזכירת יציאת מצרים, ומשמע שהוא מצדד בדעת השאגת אריה שנשים פטורות, למרות שזו מצוה עצמאית, מכיוון שהמצוה מוגדרת כמצות עשה שהזמן גרמה.

⁴ אם המצוה היא חלק ממצות קריאת שמע, ודאי שנשים פטורות ממנה, אם המצוה אינה קשורה לקריאת שמע, יכול להיות שנשים חייבות ויכול להיות שהן פטורות.